

Лоскутова Н. М. Українська термінологія : проблеми та недоліки / Н. М. Лоскутова // Наукові праці Кам'янець-Подільського університету ім. Івана Огієнка. Серія : Філологічні науки. – Вип. 26. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2011. – С. 188–192.

Лоскутова Н. М. (Маріуполь)

УКРАЇНСЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ: ПРОБЛЕМИ ТА НЕДОЛІКИ

Статтю присвячено аналізу певних проблем і шляхам подолання недоліків в українській термінології. Автор аналізує пуристичні тенденції української наукової мови, вказує на такі проблемні моменти як зросійщеність українських термінів і засилля англіцизмів, помилки правопису та синонімія термінів, недостатня стандартизація термінології.

Ключові слова: термінологія, термін, термінотворення, пуризм, запозичення, стандартизація

Статья посвящена анализу ряда проблем и способам устранения недостатков в украинской терминологии. Автор анализирует пуристические тенденции в украинском научном языке, указывает на такие проблемные моменты как русифицированность украинских терминов и засилье англицизмов, ошибки правописания и синонимия терминов, недостаточная стандартизация терминологии.

Ключевые слова: терминология, термин, терминообразование, пуризм, заимствования, стандартизация.

The article deals with some problems of Ukrainian terminologic speech and the ways of eliminating defects in Ukrainian terminology. The author analyses puristic tendencies in Ukrainian language of science, points out the following problem moments: russifying of Ukrainian terms and the great quantity of

anglicisms, spelling errors and synonymy of terms, insufficient standartization of terminology.

Key words: term, term formation, purism, borrowings, standartization.

Стрімкий розвиток науки і техніки, політичні, економічні та соціальні зміни постійно викликають появу нових понять, нових слів або переосмислення старих понять. Необхідність назвати нові предмети, явища є результатом розвитку самого суспільства і сприяє розвитку наукової термінології як самостійної науки. Дослідження термінології як частини словникового складу загальнолітературної мови є дуже актуальним.

На сьогоднішній день можна бачити справжній розквіт української наукової термінології. Вона зазнає ряд позитивних змін: відроджуються власноукраїнські конструкції, нові терміни створюються на основі найпродуктивніших українських моделей, слова, похідні від іншомовних основ, утворюються за правилами української мови. Завдяки залученню провідних науковців до роботи над термінологічними одиницями збільшується кількість термінологічних словників.

Теоретичні та практичні питання українського термінознавства протягом тривалого часу активно розробляються науковцями-лінгвістами, серед яких помітно вирізняються Л. А. Васенко, А. С. Д'яков, О. Д. Кочерга, А. В. Крижанівська, Ф. О. Нікітіна, та ін. Про актуальність проблем свідчить велика кількість дисертаційних досліджень і наукових праць, посвячених національній термінології. Так, наприклад, досліджуються питання формування і розвитку терміносистем тієї чи іншої галузі науки [8], словотвірні структури української термінологічної мови [4], лексико-семантичні характеристики термінолексики [15], проблема мовної норми і варіантності в українській науковій мові [10].

Як можна бачити з цього невеликого обсягу наведених прикладів, наукова термінологія сьогодні розроблена майже для всіх галузей знань і задовольняє практичні потреби суспільства.

Проте на тлі цих позитивних змін українська наукова мова стикається з низкою істотних проблем. За мету пропонованої статті ставимо розгляд основних проблемних моментів національної термінології. Поставлена мета передбачає розв'язання таких питань: а) аналіз сучасного стану української термінологічної мови; б) з'ясування її найбільш вагомих недоліків; в) визначення способів усунення цих недоліків.

I. Унаслідок згубної політики щодо української мови в радянській Україні на сьогодні ми маємо такі наслідки як засилля термінологічної мови кальками, непотрібними запозиченнями і словами-покручами. Науковці-лінгвісти по всій країні докладають зусиль для подолання цих негативних явищ, що виливається в тенденції пуризму, де переважають дві точки зору. Прихильники першої намагаються зберегти наявну термінологію, відкидаючи розробки науковців 20-х років минулого сторіччя. Їх думка ґрунтується на тому, що не можна «знехтувати шість десятиліть розвитку мови, хоч яким спотвореним був цей розвиток» [3, с. 174]. Прихильники іншої думки роблять спроби відродити термінологічну спадщину Інституту української наукової мови (ІУНМ), ігноруючи при цьому усталені інтернаціоналізми і вдалі запозичення.

Шлях примирення двох сторін пропонує О. Кочерга, яка говорить про те, що потрібно розглядати питання про повернення терміну з погляду змісту поняття. У разі адекватності та природності сучасного терміна, навіть якщо він є запозиченим, немає сенсу замінювати його давнім терміном. Удаться до давнього терміну можна лише в тому випадку, якщо сучасний термін є невдалим [3, с. 175].

II. Одна з істотних проблем, на яку звертають увагу українські мовознавці (В. Радчук, П. Селігей, М. Гінзбург, Л. Масенко, та ін.), – це

зросійщеність основних термінів і термінних слів. Окреслимо у загальних рисах ідеї цих вчених. На території України ведеться гостра боротьба російської та української мов. Протягом довгого часу українська наукова мова успадковувала російськомовні словотворчі моделі, які витісняли з ужитку вже усталені лексичні одиниці. Російська мова «розхитує норми української мови на всіх структурних рівнях (вимова, слововживання, граматики)» [14, с. 36]. Було розроблено засади зміни українських слів на відповідні російські зразки. Розглянемо деякі аспекти впливу російської мови на українську мову:

- замість позначення назв професій іменниками (*службовець, робітник*), в українській мові з'явилися субстантивовані прикметники (*нападаючий, ведучий*) та кальки на *-щик, -чик* (*збірищик, обходчик*);

- було змінено багато українських префіксів та суфіксів, тому що вони відрізнялися від російських, що було неприпустимо в рамках впровадження «принципу мінімальної розбіжності»: *зне-* на *обез-*, *від-* на *роз-*, *-ння* на *-ка*, *-увальний/-ювальний* на *-учий/-щий*, *-онний* на *-альний*, та ін. (*зnezараження – обеззараження, відбалансування – розбалансування, очищення – очистка, кодувальний – кодуєчий, ембріонний – ембріональний*);

- вживання російських коренів і афіксів замість рівноцінних українських відповідників через їхню «націоналістичність»: *привід – примара, рівнобедрений – рівнораменний, підшипник – вальниця, фарфор – порцеляна, короткодіючий – короткосяжний*;

- заміна жіночого роду деяких іменників на чоловічий, за аналогією з російською мовою: *метода – метод, ультрамарина – ультрамарин*;

- вживання форми родового відмінка приналежності замість української конструкції з присвійним прикметником: *теорема Піфагора – Піфагоріва теорема, трубка Бергмана – Бергманівська трубка*.

- створення подвійної кальки через те, що російська мова виступає мовою-посередником при запозиченні іншомовних термінів (англійське слово *environment* перекладається російською мовою як *окружающая среда*, і в українській мові з'являється термін *навколишнє середовище* замість українського відповідника *довкілля*).

Політика насадження російської мови завдала багато шкоди українській мові. Проте, навіть отримавши статус державної, українська мова ще не звільнилася від російських мовностилістичних рис та слів-покручів. Тому вважаємо, що замість запозичень та калькування з російської мови розробники національної термінології мають дотримуватися норм української мови та створювати нові терміни з використанням українських словотворчих моделей.

III. Окрім російського впливу, українській термінології завдають шкоди численні англіцизми, які заповнили українську мову після проголошення незалежності. На думку В. Радчука, саме англійська мова дає нам сьогодні величезну кількість немилозвучних слів, які витісняють нашу споконвічну лексику [11, с. 4]. Ми вживаємо слово *контент* замість *вміст*, *парламент* замість *рада*, *тинейджер* – *підліток*, *департамент* – *відділ*. Через це мова втрачає свій національний колорит і своєрідність.

Українська мова неконтрольовано запозичує іншомовні слова замість того, щоб створити власне найменування. Активне використання запозичень суспільство пояснює браком власних відповідників і в той же час відкидає запропоновані відповідники, називаючи їх «штучно створеними» [13, с. 65]. Чужі слова в українській мові майже не створюють повноцінного гнізда, вони мають незначну словотворчу здатність. В українській термінології зустрічаємо велику кількість чужих слів з семантично зайвими суфіксами (-*аль-*, -*ир-*, -*из-*). Дієслова від запозичених слів і відповідні віддієслівні іменники зазвичай довгі, оскільки вони містять суфікс -*ува-*: *кондиціонувати*, *стандартизувати*, *демпінгувати*.

Взагалі, запозичення для мови - це нормальне явище. Запозичені слова використовуються для заповнення семантичних лакун, що виникають під час пізнання дійсності. Ми поділяємо думку більшості науковців, які вважають, що запозичення необхідні лише тоді, коли неможливо їм знайти українські відповідники. За наявності в мові запозиченого слова і рівнозначного українського, слід віддати перевагу українському варіанту. Запозичення мають збагачувати, а не загрожувати рідній мові. При цьому важливою умовою є підпорядкування запозичених лексичних одиниць фонетичним, граматичним і орфографічним законам мови-реципієнта.

IV. Особливе місце в лексиці української мови посідають слова з класичних мов. Латинські і грецькі словотворчі елементи до сьогодні широко використовуються науковцями при термінотворенні, тому що вони сприяють міжнародній комунікації. При цьому П. Селігей вважає, що в національній термінології використовуються латинські слова, тому що вони здаються більш «науковими» і не мають семантичних зв'язків, на відміну від українських слів. На його думку, це абсолютно неправильний підхід: «Питоме чи образне походження не тільки не перешкоджає вжиткові терміна, а навпаки здатне краще передати його суть, робить його зрозумілішим, полегшує сприйняття фахової літератури» [14, с. 37]. Л. Масенко показує на те, що в українській мові замість вживання власних моделей з префіксом *проти-* і *над-*, активно використовуються неологізми з префіксами *анти-* і *супер-* [5, с. 51]. В той же час Ф. Нікітіна виступає проти тенденцій гіперпуристичного калькування давно усталених термінів. На її думку, необхідно впорядкувати і систематизувати інтернаціональні елементи в українській мові, а не прибирати їх з ужитку [7, с. 48]. При цьому слід дотримуватися одноманітності при передаванні терміноелементів класичного походження.

V. Ні у кого не викликає сумніву те, що термінолексика галузевих терміносистем повинна бути уніфікованою і стандартизованою. Прагнення

до впорядкування виникає через незадовільний стан теперішньої термінології. На сьогодні ми маємо два національних стандарти ДСТУ 1.5:2003 і ДСТУ 3966-2000. Проте, існує безліч питань, які вимагають рішення. Наприклад, проблемою є те, що в різних галузях науки різні категорії, поняття уживаються в неприйнятному їм значенні, що веде до плутанини понять у спеціалізованій літературі. Термінам повинні надаватися об'єктивні визначення. Через хибний переклад або тлумачення сенсу один і той же термін в одній і тій же праці може називатися по-різному. У багатьох наукових установах, виданнях, навіть в державних документах можна зустріти «неправильні позначення різнорідної суті» [9, с. 24]. Проблемою є також розповсюдження галузевого жаргону. Такі терміни не слід поширювати повсюдно і вводити в термінологічні тексти. Науковий термін має дуже точно передавати наукове поняття. Проте, унаслідок недостатнього унормування і уніфікації, в українській термінології можна зустріти численні багатозначні терміни і терміни-омоніми [2, с. 71]. Проблемним в українській науковій мові є вживання паронімів, коли внаслідок недостатнього семантичного розмежування співзвучних термінів припускаються помилок: *вимір – вимірювання, мигдальний – мигдалевий, металічний – металевий*.

Норми правопису також викликають жваві дискусії у науковців, які діляться на два табори: ті, хто пропонує дотримуватися норм, які існували впродовж останніх 60 років, і ті, хто наполягає на поверненні норм, які були розроблені ІУНМ. Маємо зазначити, що мовна норма у термінології повинна ґрунтуватися на основних критеріях норми загальнолітературної мови. Лише такий підхід забезпечить повноцінне та правильне функціонування терміну.

VI. Одним з негативних чинників є невинуватена заміна усталених термінів, коли з'являються різні синоніми або дублети загальновідомих термінологічних одиниць (*автосугестія – самонавіювання, вищерблення - визублення*). Ці заміни приводять до зловживання термінами, поширена синонімія та дублетність лише дезорієнтують, а не «є точнішим виразом

думки» [12, с. 59]. З цією точкою зору солідарний І. Борисюк, який вважає, що синонімія недоречна в термінології. Терміносистема потребує певної кількості синонімів на початку свого формування. В процесі становлення непотрібні слова підуть з наукового лексикону, поняття і терміни відшліфуються і залишаться один чіткий відповідник одного терміну одному поняттю [1, с. 27]. На нашу думку, термін має право на життя, якщо він науково обґрунтований, не викликає небажаних асоціацій і співвідноситься з лише одним позначуванним.

VII. П. Селігей вказує на такий недолік, як низька термінологічна культура авторів, які створюють терміни. Як наслідок ми маємо тексти, перенасичені термінами, коли деякі автори бажають додати видимість «науковості» своїй праці. Складається небезпечна тенденція, коли «термінів існує більше, ніж реально існуючих понять» [12, с. 49]. Тієї ж думки дотримується М. Наєнко, зазначаючи, що дисертаційні роботи рясніють «антиципаціями», «сцієнтизмами», «трансгресіями»: «Згадані зловживання немов стають самоціллю, перетворюючи суто наукові роздуми в щось на зразок казуїстики» [6, с. 14].

У пропонованій статті ми торкнулися лише вершини айсберга під назвою українська наукова термінологія. Її найпоширенішими проблемами є негативний вплив російської і англійської мов, надлишкове вживання інтернаціоналізмів, численні помилки правопису, недоречні явища синонімії, омонімії, полісемії, недостатня уніфікація та стандартизація галузевих термінологій. Проте ми маємо сподівання, що українська термінологічна мова спроможна звільнитися від цих вад завдяки впорядкуванню, систематизації та вдумливому науковому підходу до термінотворення.

Список використаної літератури

1. Борисюк І. Явище синонімії в термінології / І. Борисюк // Дивослово. — 2000. — № 4. — С. 27-28.

2. Кадетова Л. В курсі української мови на історичному факультеті / Л. Кадетова, Л. Білоусова // Вісник СДУМ. — 2004. — № 1. — С. 70-71.
3. Кочерга О. Деякі міркування про шляхи і манівці розвитку української наукової термінології / О. Кочерга // Сучасність. — 1994. — № 7-8. — С. 173-182.
4. Лепеха Т. В. Лексико-семантичні та словотвірні особливості судово-медичної термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Т. В. Лепеха. — Дніпропетровськ, 2000. — 19 с.
5. Масенко Л. Український пуризм: міф чи реальність? / Л. Масенко // Дивослово. — 2009. — № 7/8. — С. 48-51.
6. Наєнко М. Понятійний апарат: термінологія чи концепція? / М. Наєнко // Урок української. — 2007. — № 6. — С. 13-14.
7. Нікітіна Ф. Засоби структуризації інтернаціональних терміноелементів в українській науковій термінології / Ф. Нікітіна // Мовознавство. — 1996. — № 4/5. — С. 47-49.
8. Овсейчик С. В. Формування української екологічної термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / С. В. Овсейчик. — К., 2006. — 19 с.
9. Пашенко В. Науковій термінології – наукову точність / В. Пашенко // Урок української. — 2007. — № 11/12. — С. 23-24.
10. Радченко О. І. Мовна норма і варіантність в українській науковій термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / О. І. Радченко. — Х., 2000. — 18 с.
11. Радчук В. Мова в Україні: стан, функції, перспектива / В. Радчук // Українська мова та література. — 2000. — № 6. — С. 1-3.
12. Селігей П. О. Сучасне термінотворення: симптоми та синдроми / П. О. Селігей // Мовознавство. — 2007. — № 3. — С. 48-61.
13. Селігей П. О. Пуризм у термінології: український досвід на європейському тлі / П. О. Селігей // Мовознавство. — 2008. — № 1. — С. 49-66.
14. Селігей П. Чужого навчаємося, а свого цураємося... / П. Селігей // Дивослово. — 2008. — № 7. — С. 36-40.
15. Стаховська Н. Ф. Семантична та словотвірна структура агентивно-професійних найменувань металургійної термінолексики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Н. Ф. Стаховська. — Дніпропетровськ, 2002. — 17 с.